

УДК 378.016:78.071

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПІВАЦЬКОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ

Вей Лімін

кандидат педагогічних наук, старший викладач
кафедри теорії та методики музичної освіти, хорового співу і диригування
факультету мистецтв НПУ імені М.П. Драгоманова
м. Київ, Україна

Анотація. Стаття розкриває культурологічні особливості співацького навчання студентів факультетів мистецтв педагогічних університетів. Визначено норми дотримання оптимального балансу між основними сферами навчальної діяльності студентів, а саме: мотиваційною, пізнавальною, інноваційною, оцінювальною, творчо-діяльнісною. Культурологічні особливості співацького навчання майбутнього вчителя музики визначені важливою передумовою якості його викладацької діяльності. Врахування культурологічних особливостей співацького навчання студентів окреслено як розуміння діяльнісного джерела існування фахівця, адже воно вимагає накопичення суми спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, поглибленого ознайомлення з методичними засадами і сучасними технологіями обраної спеціальності, формування важливих моральних і фахових якостей особистості майбутнього вчителя музики, сукупність яких дає можливість творчо-активно працювати у обраній музично-педагогічній сфері.

Ключові слова: культурологічні особливості; співацьке навчання; майбутній вчитель музики; навчальна діяльність студентів; методика.

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕВЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ

Вей Лимин

кандидат педагогических наук, старший преподаватель
кафедры теории и методики музыкального образования,
хорового пения и дирижирования
факультета искусств НПУ имени М.П. Драгоманова
г. Киев, Украина

Аннотация. Статья раскрывает культурологические особенности певческого обучения студентов факультета искусств педагогических университетов. Определены нормы соблюдения оптимального баланса между основными сферами учебной деятельности студентов, такие как: мотивационной, познавательной, инновационной, оценочной, творческо-деятельностной. Культурологические особенности певческого обучения будущих учителей музыки определены как важное условие качества его преподавательской деятельности. Учет культурологических особенностей певческого обучения студентов обозначен как понимание деятельностного источника существования специалиста, ведь он требует накопления суммы специальных теоретических знаний и практических навыков, углубленного ознакомления с

методическими принципами и современными технологиями выбранной специальности, формирования важных моральных и профессиональных качеств личности будущего учителя музыки, совокупность которых дает возможность творчески активно работать в выбранной музыкально-педагогической сфере.

Ключевые слова: культурологические особенности; певческое обучение; будущий учитель музыки; учебная деятельность студентов; методика.

CULTURE STUDYING FEATURES OF PROSPECTIVE MUSIC TEACHERS' SINGING TRAINING

Vay Limin

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer

Musical Education Theory and Methodology Department of Arts Institute National Pedagogical Dragomanov University
Kyiv, Ukraine

Abstract. The article reveals culture studying features of prospective music teachers' singing training. The rules of maintaining a balance between the main areas of students learning activity are defined, such as: motivational, informative, innovative, assessing, creative-acting. Culture studying features of prospective music teachers' singing training are determined as an important condition of teaching activity quality. Taking into account cultural features of prospective music teachers' singing training is disclosed as understanding the activity source of an expert existence, as it requires accumulating an amount of special theoretical knowledge and practical skills; advanced acquaintance with the methodological principles and modern technology of the chosen specialties; forming the important moral and professional qualities of the person of the prospective music teacher's personality, combination of which makes it possible to creatively work actively in the chosen musical-pedagogical sphere, combination of which makes it possible to work creatively and actively in the chosen musical and pedagogical sphere.

Key words: culture studying features; singing training; prospective music teacher; students' learning activity; methodology.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основним напрямом системи національного виховання сьогодні є формування духовності кожного члена суспільства, тобто громадянина, спроможного у майбутньому брати участь у розбудові держави та зміцненні її незалежності, збереженні та примноженні національного культурного надбання. І вирішальним чинником в процесі формування такої особистості виступає саме співацьке мистецтво як провідний вид духовно-культурної спадщини народу.

Сучасні вимоги до мистецької освіти у контексті світових стандартів передбачають досягнення студентами фахової компетентності за умов дотримання оптимального балансу між основними сферами навчальної діяльності студентів: мотиваційною, пізнавальною, оцінювальною, творчо-

діяльністю. У процесі вокального навчання майбутнього вчителя особливо важливою координатою постає звернення до внутрішнього світу студента, розвитку його духовного потенціалу, актуалізації особистісних смислів фахового зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз міжнародного досвіду показує, що успішне функціонування освітніх систем забезпечується такими провідними тенденціями: гуманізацією, технологізацією та творчим спрямуванням педагогічного процесу. Нові педагогічні технології, які сьогодні впроваджуються у систему освіти необхідно розглядати як засіб гуманізації освітнього процесу, реалізації особистісно-орієнтованої парадигми освіти, забезпечення інтелектуального, творчого і морального розвитку майбутніх фахівців. Теоретико-методологічні засади фахового навчання китайських студентів визначають спрямованість навчально-виховного процесу на пошук змісту художньо-педагогічної діяльності, ставлення до професії, самопізнання і самовдосконалення, творчий розвиток особистості фахівця, його професійної культури. Разом з тим, досягнення художньо-педагогічного рівня зумовлено багатьма чинниками: метою і змістом фахової підготовки майбутніх учителів музики, цільовими установками, умовами, за яких відбувається їхнє фахове становлення. Мотивуючи, фахову діяльність як творчу, необхідно спрямовувати майбутнього фахівця на самопізнання, самовдосконалення, що дозволить реалізувати особистісно-орієнтований підхід в освітній діяльності.

Дослідники вокального навчання студентів в Україні (В. Антонюк, В. Багадуров, Л. Василенко, Л. Дмитрієв, А. Саркісян, Г. Стасько, Ю. Юцевич та ін.) стверджують, що співацьке мистецтво становить вид музичного виконавства, заснований на майстерності володіння співацьким голосом. Розрізняють сольне та ансамблеве вокальне мистецтво, яке у різних народів акумулювало інтонаційні, ладові, ритмічні особливості народної музики, а також національні особливості фонетичного складу мовлення та голосотворення. Вокальна педагогіка як галузь вокального мистецтва, вивчає традиції вокальних шкіл (національних, місцевих, індивідуальних, авторських), а також спрямовує індивідуальну практику вокального навчання.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження культурологічних особливостей співацької діяльності майбутніх учителів музики у процесі фахового навчання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Домінантним завданням сучасної мистецької освіти є підготовка майбутнього вчителя до духовного і фахового самовизначення, можливість самостійної взаємодії з динамічним світом у професійній діяльності. У зв'язку з цим, великого значення набуває здатність педагога допомогти студенту усвідомити і розвинути свої здібності, які необхідні для особистісної самореалізації. Основною метою державної політики в галузі освіти є створення умов для розвитку особистої і творчої самореалізації кожного громадянина України, оновлення змісту освіти та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей, ринкових засад економіки, сучасних наукових досліджень та вимог суспільства.

Безперечно, що спів – це, передусім, володіння співацьким голосом. Вокальне навчання припускає «учений» спів (за висловом В. Антонюк) [1, с. 7]. Такий спів, як підкреслює А. Саркісян, «має свою логіку, свої закони виразності, вимагає свого звучання голосних, своєї особливої манери вимовляння приголосних, своєї інтонаційної структури, тобто своїх специфічних координацій у роботі голосового апарату» [8, с. 27]. Саме такий спів є предметом нашого дослідження і саме вокал вивчає процеси, які поєднуються в співі, – акустичні якості звуку, біофізичні механізми голосотворення, психологічні аспекти пізнавально-творчої діяльності та педагогічні чинники управління співацьким процесом.

Статус педагогічної науки дає можливість розглядати формування концептуальних основ культурологічних особливостей вокальної педагогіки у контексті цілісної системи освіти через формування світоглядних, дієвих і творчих якостей особистості, через конкретний об'єм спеціальних знань, умінь і навичок, сконцентрованих у змісті спеціальної вокальної підготовки студентів.

Широкі можливості творчого розвитку надає навчання вокалу тому, що воно пов'язане із залежністю дії, емоцій та свідомості через функціонування голосового апарату як найбільш розвинутого засобу вираження внутрішнього стану суб'єкту. За висловом В.Морозова [6, с. 111], емоція – це ключ до естетичних чудес співацького голосу. Емоційне сприйняття співу видатних виконавців (так званий еталон

академічного співу) не залежить від мови співаків, стилю музики, рівня підготовки слухачів, бо воно ґрунтується на голосових сигналах домовної комунікації, які присутні у співі та адекватно сприймаються усіма расами та націями. У цьому процесі активізуються глибокі еволюційні механізми голосу людини.

Музичні емоції народжуються за допомогою нервово-м'язової системи голосового апарату, яка складається з найтонших та багатоіннервованих м'язів [6, с. 6]. Голосовий апарат виконує функцію співпереживання, без якої неможливе сприйняття музичного мистецтва. Д. Огороднов стверджує, що саме голосовий апарат, а не слух, в цілому є органом сприйняття музики. Так, вокально виховані слухачі більш емоційно сприймають тембри музичних інструментів, відчують і усвідомлюють їх місце й значення у палітрі засобів художньої виразності [7, с. 106]. У процесі сприймання виявляється співтворча активність особистості. Дана властивість зумовлює визначальну характеристику співу як наймасовішого виду музичного мистецтва. Завдяки цим своїм особливостям спів виступає основою системи музично-естетичного виховання особистості, її художньо-творчого розвитку.

Останнім часом інтонація голосу людини розглядається як дійовий засіб концентрованого впливу на людську спільноту. В. Морозов у своєму дослідженні вивчає голос людини як фізичний феномен і підкреслює існування інтонації голосу у часі як потік, згусток найскладнішої інформації [6, с. 117]. Навколо голосу людини як голограми її духовного світу точаться диспути представників музичної, театральної педагогіки. У них ми знаходимо підтвердження важливості мовної інтонації під час передачі всіх внутрішніх рухів душі (емоцій, які переплавляються у жести, міміку і мають велике інтонаційно-інформаційне значення) (В. Нікітін).

Музика як феномен суспільної свідомості, входить у логічний та ієрархічний ряд явищ природи, заснованих на фізичних інформаційних законах. Людина, за висловом І. Калмикова – «звучащий мікрокосм», випромінюючий біоритми, які є звуковим феноменом – джерелом низькочастотних звукових коливань. Звук голосу – одна з форм енергії. Ця енергія, котру породжує голосовий апарат людини, розповсюджується з великою швидкістю, що призводить у коливання молекули повітря з певною амплітудою, частотою та силою. Від частоти коливання великою мірою залежить висота звуку, а від амплітуди коливання – його сила. Щоб

зрозуміти природу звуку, його акустичні та фізіологічні особливості, необхідно перш за все, досконало вивчити мовний апарат, знати його побудову та упорядкування і вільно ним володіти.

Останні дослідження біологів (К. Судаков) свідчать про те, що інформаційне середовище організму створює свого роду інформаційні екрани: голографічний екран – у сітківці ока, кортієвому органі внутрішнього слуху, в рецепторі язика, у цитоархітектоніці мозку (в молекулах ДНК і РНК тощо). У результаті формується єдиний інформаційний екран організму, який відображає різні сторони діяльності складових його систем адаптації до мінливих умов навколишнього середовища. Ритмічні та звукові прояви людини, звукоутворення та сприйняття звуків як вираження життя – особливий ступінь енергоінформаційної еволюції свідомості, яка залежить від форми дії та яка безпосередньо переходить у форму розвитку.

Музика як «абсолютний центр нашого існування» (С. Коллінз), «космос мистецтва», «відображення логіки змін емоційних станів» (Б. Асаф'єв), як «філософія звуків» (Г. Білан), як «емоційне пізнання» (Б. Теплов), є важливим проявом свідомості, особистісного виду мислення та – на ранніх вікових етапах розвитку дитини – передмовним, оскільки мозок людини здатен до її сприйняття вже з моменту народження.

Спираючись на існуючі наукові теорії інформаціології доцільно характеризувати музичний звук не тільки як акустичне явище, а здебільшого, як специфічний художньо-музичний феномен, який має значну інформаційну ємність [5, с. 11]. На думку В. Медушевського, «звук – елементарна «часточка» інформаційного коду живої істоти, яка видає і сприймає його» [5, с. 11]. В. Медушевський дає таке остаточне визначення цього явища: «Музичний звук – найдрібніша виразна часточка музики, ... голограма духовного світу, відображеного в ній світовідчуття народів та епох» [4, с. 11]. Підсумовуючи досягнуте, він говорить про те, що звук це «голограма всього, що створює повноту світовідчуття» [5, с. 10].

Мистецтво співу є складним психофізіологічним актом, адже голос під час співу ніби перетворюється на музичний інструмент, що натхненний думкою, словом та дією згідно з складними фізіологічними законами. Ці закони розглянуті у дослідженнях учених, які розкривають таємниці співацького процесу. Так, в існуючих фундаментальних працях В. Антонюк, Д. Аспелунда, Л. Дмитрієва, О. Комісарова, Д. Люша,

Р. Юссона, Ю. Юцевича та ін., розглядаються технічні аспекти постановки голосу, подані відповіді на запитання, що стосуються фізіології побудови голосового апарату та функціонального зв'язку основних аспектів голосотворення.

Орфоепічні норми звуковедення і систематизація навчального матеріалу викладена в наукових дослідженнях В. Багадурова, Л. Дмитрієва, Д. Євтушенко, О. Комісарова, В. Морозова, А. Саркіяна та ін. Психологічні норми роботи над вокальною інтонацією розробнені В. Єрмолаєвим, К. Злобіним, Р. Юссоном та ін. Знання законів і норм голосотворення, побудови голосового апарату, біофізичних і орфоепічних основ вокальної мови, особливостей та закономірностей виконавського процесу – всі ці знання повинні бути фундаментом для оволодіння майбутнім фахівцем основ співацької техніки. Таким чином, засвоєння теоретичної бази вокальної педагогіки є одним із важливих напрямів вокального навчання майбутніх учителів музики.

Якщо формування технічних навичок у майбутніх фахівців є першоосновою вокального навчання студентів, то його основним завданням має бути розвиток вокально-виконавських умінь та навичок. Виділяючи, (умовно), теоретичні, технічні та виконавські напрями вокального навчання майбутніх учителів музики, доцільно зазначити, що у комплексі вони зорієнтовані на кінцевий результат вокального навчання – сформованість співацької майстерності, яка, у свою чергу, є результатом засвоєння студентами норм, традицій та цінностей вокального мистецтва і ґрунтується на розвитку в них технічних навичок, які повинні формуватися не тільки на власних відчуттях, але і на усвідомленні теоретичних принципів голосотворення майбутніх фахівців.

Проте засвоєний комплекс вокальних знань, умінь і навичок не є достатнім для успішного формування у майбутніх учителів музики вокальної культури, оскільки специфіка фахової діяльності вчителя вимагає оволодіння методичними прийомами вокально-виконавської діяльності, спрямованими на керівництво співацьким розвитком школярів. Адже специфіка формування вокальної культури майбутніх учителів музики полягає в їх методичній підготовці, а саме: в оволодінні знаннями про вікові особливості розвитку та охорони співацького голосу школярів; в умінні оцінювати музично-естетичні якості співацького звуку у дорослих і дітей, відповідно до сучасних вимог академічного вокального інтонування;

у розвитку вокального слуху школярів; в оволодінні методами вокального навчання з урахуванням особливостей голосотворення у школярів; у засвоєнні прийомів впливу на процес формування співацького голосу; у вихованні навичок методичного аналізу навчально-репертуарного матеріалу, тощо.

Культурологічна підготовка майбутнього вчителя музики є важливою передумовою якості його викладацької діяльності та вищої мистецької освіти в цілому. У це поняття ми вкладаємо розуміння діяльнісного джерела існування фахівця, адже воно вимагає накопичення суми спеціальних теоретичних знань і практичних навичок, поглибленого ознайомлення з методичними засадами і сучасними технологіями обраної спеціальності, формування важливих моральних і фахових якостей особистості майбутнього учителя музики, сукупність яких дає можливість творчо-активно працювати у обраній музично-педагогічній сфері. У цю дефініцію ми також вкладаємо поняття якісної підготовленості майбутнього фахівця різних рівнів кваліфікації в галузі вокального мистецтва.

Культурологічна спрямованість майбутнього вчителя, на думку І. Зязюна, визначає систему ціннісних уявлень для кожної людини і регулює її індивідуальну, соціальну поведінку, є базою для постановки і здійснення пізнавальних, практичних, професійних і особистісних завдань. Адже культура є вираженням досягнутого людством рівня історичного прогресу [3, с. 13].

Доречно зазначити, що за Конфуцієм (IV-V ст. до н. е.), культура – це перетворення «переробка» звичайної людини на вищу істоту через особливі тренування в засвоєння давніх текстів, вивчення яких слід починати з найскладнішого: конфуціанського канону [4, с. 146]. Основою життя суспільства Конфуцій вважав те, що відрізняє людину від тварини, що закладене у самій природі людини і становить сутність цієї природи. Це – «життя», справжнє людське начало, що проявляється в «щирості і співчутті» до інших: «Не роби іншому того, чого не бажаєш собі» [4, с. 139]. Згодом найбільший з послідовників Конфуція Мен-Цзі (372-289) додав до цієї тези положення про «обов'язок», що регулює любов до інших.

У китайській прадавній культурі особливе місце посіло поєднання каліграфії, поезії, музики і живопису (гохуа — розпис водяними фарбами

на шовку або паперових свитках). Ієрогліфічна кодова система давала можливість за допомогою цих різновидів мистецтв відображати життя людини в найпотаємніших рухах його душі, якнайповніше відтворювати її прагнення до злиття мистецьких проявів з мистецтвом життя. Особливого значення Конфуцій надавав вокальній музиці як завершальній ланці поняття «лі», тобто зразкової поведінки, що заснована на вищому осмисленні ідеалу стародавньої культури. Таким є основний принцип усієї конфуціанської культури «вень-хуа». Цей підхід у порівнянні з основним європейським навчальним каноном: «від простого – до складного» – досить неоднозначний. На думку В. Антонюк найадекватнішим підходом до характеристики вокальної культури є визначення її як системи надбіологічних засобів регуляції співаючої людини [1, с. 73].

За визначенням С. Гончаренка, культура – сукупність «практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності. У вузькому розумінні культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їхнє функціонування. Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльністю [2, с. 248].

Узагальнюючи думку дослідників, доцільно визначити, що культура – це свідомо, цілеспрямована творча активність індивідів і співтовариства: прагнення підтримати традиції, покращити і впорядкувати життя, здійснити якісь перетворення, протистояти руйнівним антигуманним тенденціям. У педагогічному розумінні поняття «культура» використовується як джерело, з якого наповнюється зміст освіти. Вона виступає «соціальним регулятором» духовних і матеріальних цінностей людини «як носія й творця культури, а освіта розглядається в якості цілеспрямованого способу опанування культури». Якщо розглядати освіту в контексті культури, то слід розкрити специфічність людської діяльності, що характеризує її як особистість – це культурні цінності, особистісні смисли, форми технічного виробництва і презентації, соціальні функції і форми розповсюдження продуктів художньо-естетичної діяльності.

Професійна культура вчителя включає в себе індивідуально вироблені стратегії, засоби орієнтації в дійсності, технології переводу ідей

у матеріальні цінності. На думку І. Зязюна найбільш важливими складовими професійної культури є: системний світогляд і модельне мислення; праксеологічна, рефлексивна та інформаційна озброєність; компетентність спілкування й управління; конкретно-предметні завдання [3].

Висновки. З цієї позиції вокальна культура у навчальному процесі постає всеохоплюючою знаковою системою, що визначає певні моделі етнокультурної діяльності вокального педагога та його учня у відповідності з метою і завданнями даного процесу, який забезпечує спадковість попередніх досягнень вокальної школи через їх збереження й трансляцію в майбутнє та існує в процесі «опредмечування й розпредмечування» знаків міжетнічного діалогу через особливості національної експресії [1, с. 73]. Доречно зазначити, що такими «знаками» у вокальному навчанні китайських студентів у системі музично-педагогічної освіти в Україні виступають знання, норми, духовні цінності вищезазначених культур, чії національні світи зосереджено в учителеві, учневі та в зразках самої вокальної музики, запропонованої для співацької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк В. Г. Вокальна педагогіка (сольний спів): підручник / Валентина Геніївна Антонюк. – К. : ЗАТ Віпол, 2007. – 173 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методичні поради молодим науковцям / Гончаренко Семен Устинович. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
3. Зязюн І. А. Інтеграційна функція культурної парадигми / І. А. Зязюн // Професійно-художня освіта України : зб. наук. праць [редкол. : І. А. Зязюн (голова), В. О. Радкевич, Н. М. Чепурна (заступники голови) та ін.]. – Київ; Черкаси : Видавництво “Черкаський ЦНТЕГ”, 2008. – Вип. V. – С. 3-13.
4. Конфуцій: Изречения: книга песен и гимнов. / Конфуций; пер. с кит. – Х. : Фолио; М. : АСТ, 2000. – 446 с.
5. Медушевский В. В. Онтологические основы интерпретации музыки / В. В. Медушевский // Интерпретация музыкального произведения в контексте культуры: [сб. статей] / под общ. ред. В.В.Медушевского. – М., 1984. – Вып.129. – С. 5 – 11.
6. Морозов В. П. Резонансная теория голосообразования. Эволюционно-исторические основы и практическое значение. / В. П. Морозов. // Вокальное образование начала XXI века. – М. : Новый ключ, 2008. – 183 с.
7. Огороднов Д. Е. Музыкально-певческое воспитание детей в общеобразовательной школе : метод. пособие. / Дмитрий Ерофеевич Огороднов. 3-е изд. – К. : Музична Україна, 1989. – 163 с.
8. Саркисян А. О. О некоторых вопросах вокального искусства // Вопросы

вокальної педагогіки: статті и очерки. / А.О. Саркісян. – М. : Госмузиздат, 1964. – Вып. 1. – С. 9 – 29.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Antoniuk, V. H. (2007). *Vokalna pedahohika (solnyi spiv) [Vocal pedagogy (solo singing)]*. Kyiv: ZAT Vipol [in Ukrainian].
2. Honcharenko, S. U. (2008). *Pedahohichni doslidzhennia: metodychni porady molodym naukovtsiam [Pedagogical researches: methodological tips for young scientists]*. Kyiv-Vinnytsia: DOV “Vinnytsia” [in Ukrainian].
3. Ziazun I. A. (2008). Intehratsiina funkysiiia kulturnoi paradyhmy [Integral function of cultural paradigm]. I. A. Ziazun, V. O. Radkevych, N. M. Chepurna (Eds.), *Profesiino-khudozhnia osvita Ukrainy – Professional and art education in Ukraine, 5*. Kyiv; Cherkasy: Vydavnytsyvo “Cherkaskyi TSNTEI” [in Ukrainian].
4. Konfutsyi. (2000) *Izrecheniya: kniga pesen i gimnov [Sayings: the book of sings and hymns]*. Kh.: Folio; Moscow: AST [in Russian].
5. Medushevskiy, V. V. (1984). Ontologicheskiye osnovy interpretatsii muzyki [Ontological basis of interpreting music]. *Interpretatsiia muzikalnogo proizvrdrniya – Interpreting music works, 129*, 5 – 11 [in Russian].
6. Morozov, V.P. (2008). *Rezonansnaya teoriya golosoobrazovaniia. Evoltuysionno-istoricheskite osnovy i prakticheskoye znachenije [Resonance theory of phonation. Evolutionary and historical foundations and practical significance]*. Moscow: Novyi klyuch [in Russian].
7. Ogorodnov, D. E. (1989). *Muzykalno-pevcheskoye vospitaniye detei v obshcheobrazovatelnoi shkole [Music and singing education of children in secondary school]*. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Russian].
8. Sarkisian, A. O. (1964). O nekotorykh voprosakh vokalnogo iskusstva [About some issues of vocal art]. *Voprosy vokalnoi pedagogiki: stati i ocherki – Questions of vocal pedagogy: articles and essays, 1*. (pp. 9 – 29). Moscow: Gostmuzizdat [in Russian].